

dr. Babós József (1892 –?) a Honvédelmi Minisztérium vezérkarának helyettes ügyésze, hadbíró ezredes, Bajcsy-Zsilinszky Endre és Kiss János barátja, az ellenállási mozgalomban harcostársuk. Az 1943. decemberi Vkf. bírósági tárgyaláson ügyészként ő képviselte a vádat az 1942-es újvidéki razziában részvett tisztek ellen, minthogy előzőleg a helyszínen, három hónapon keresztül nyomozta a történeteket. Egy több mint 800 oldalas összefoglaló jelentést adott le a nyomozást követően. A háború után letartóztatják, tizenhárom hónapot tölt fogságban; a NOT (Népbíróságok Országos Tanácsa) 1946. július 11-én szabadlábra helyezi. Ismeretlen helyre (egyres információk szerint Dél-Amerikába) távozott. Új tárgyalás során 1948-ban, távollétében a népbíróság tizenöt évi fegyházra ítélte.

Bajcsy-Zsilinszky Endre (1886 – 1944) politikus, publicista. A II. világháború kitörése után a Független Magyarország című hetilap főszerkesztője volt. 1941-től a Szabad Szó című náciellenes lap szerkesztője volt, ebben az évben az egyik főszervezője volt a március 15-ei náciellenes tüntetésnek. A háború alatt igen sokat tett a politikai és származási okok miatt üldözöttek, elsősorban a munkaszolgálatosok védelmében. Amint az újvidéki események híre – a hírzárlat ellenére – elterjedt Budapesten, Bajcsy-Zsilinszky Endre 1944. január 19-én levélben tiltakozott Bárdossynál. Bárdossy az Országgyűlés előtt adott válaszában hangsúlyozta a nagyszabású partizántámadás veszélyességét, és a védekező eljárás jogosságát. Az ügygel kapcsolatban először Popovics Milán szerb képviselő, majd Bajcsy-Zsilinszky Endre szólalt fel a képviselőházban, akik kivizsgálást, felelősségre vonást, és az áldozatok hozzátartozói részére kártérítést követelt. Híven – az ellenzéki politikusok közül egyedül vallott, a német megszállással szemben fegyveres ellenállást valló nézeteihez – 1944. március 19-én fegyverrel állt ellen a letartóztatására küldött Gestapo-embereknek. A tűzharcban súlyosan megsebesült. Előbb a budapesti rendőr-főkapitányság rabkórházában, majd 1944. áprilisától a Fő utcai börtönben tartották fogva. A Lakatos-kormány ismételt sürgetésére 1944. október 11-én a Gestapo őt is átadta a magyar hatóságoknak. Október 15-én a kiugrási kísérlet zűrzavarában kiszabadult, és illegálisba vonult. Az ellenzéki erők széles körű összefogása céljából megalakult Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága (MNFFB) 1944. november 5-én elnökévé választotta. Árulás folytán rejtékhelyén a nyilas Számonkérő Szék emberei november 23-án elfogták, és feleségével együtt a Margit-körúti börtönbe hurcolták, ahol brutálisan megkínózták őket. Ezt követően társait még ott kivégezték, a december 6-án katonai bíróság elé állított Bajcsy-Zsilinszky Endrét pedig december 11-én a Margit-körúti börtönből Sopronkőhidára szállították. Miután december 20-án a nyilas országgyűlés felfüggesztette mentelmi jogát, a hadbíróóság december 23-án kötél általi halálra ítélte. A következő nap reggelén kivégezték.

Bunjevác A bunjevácok jellegzetes délszláv népcsoport a Bácskában. Magyarországon elsősorban Baja környékén, a Vajdaságban főleg Szabadka, Zombor és Bács városokban és vidékein élnek jelentősebb számban. A szerb vagy horvát nyelv ún. štokav és í-ző nyelvjárását beszélik. Hagyományosan római katolikus vallásúak. Korábbi források gyakran katolikus rácok néven különböztetik meg őket az ortodox szerbektől. Az 1990-es évek balkáni háborúinak következtében a Szerbiához tartozó Bácska bunjevácainak jelentős része nem horvátnak, hanem jugoszlávnak vallotta magát, ami a Horvátországgal háborút viselő Szerbiában semleges álláspontnak minősült. A jugoszláv megjelölés, mint nemzetiségi kategória, nagy általánosságban csak annyit jelent, hogy délszláv. A 2002-es szerbiai népszámláláskor a bunjevác megjelölés már önálló nemzetiségi kategóriaként szerepelt. Összesen 20 012 személy vallotta magát bunjevácnak Szerbiában, és 70 602-en horvátnak. Nem minden bunjevác vallja magát horvátnak, viszont a hagyományosan bunjevácok által lakott területeken a horvátok rendszerint bunjevácnak is tartják magukat.

Csetnik-mozgalom: *A délszláv népek szerb fennhatóság alatti egyesítéséért küzdő, királypárti fegyveres mozgalom.*

A kifejezés eredetileg a török uralom ellen a 19. század második felében, a mai Macedónia területén küzdő, különböző nemzetiségű szabadcsapatok tagjaira vonatkozott. Az elnevezés a szerb „cset”, azaz katonai csapat kifejezésből származik, a csetnik jelentése pedig: katonai egység tagja. Az első szerb csetnik szervezet, a Szerb Csetnik Mozgalom 1904-ben alakult meg a mai Macedónia területén. A szerb csetnikiek 1903 és 1908 között a bolgárok és a macedónok ellen harcoltak, majd az ifjútörök forradalmat követően letették a fegyvert. 1912-ben az első balkáni háborúban ismét fegyveres gerillacsoportok jelentek meg a térségben, akik a törökök ellen küzdő balkáni szövetségeseiket segítették. Az első világháború során a csetnik csoportok a bolgárok ellen küzdöttek. A háború befejezése után az új Szerb-Horvát-Szlovén Királyságban a csetnik csoportok létrehozták első átfogó szervezetüket, amely a *Csetnikiek Szervezete a Haza Szabadságáért és Becsületéért* nevet vette fel. Később további csetnik szervezetek is alakultak, ezeket azonban a király 1929-ben betiltotta. Miután a tengelyhatalmak 1941-ben megszállták Jugoszláviát, a széthullott jugoszláv hadsereg maradványaiból létrejött először a „*Jugoszláv Hadsereg Csetnik Egységeinek*” hívott szervezet, amely később a *Jugoszláv Honi Hadsereg*

nevet vette fel. A fegyveres csoportot Dragoljub („Draža”) Mihajlović, az egykori jugoszláv királyi hadsereg ezredese vezette. A csetnikiek jelképe a fekete halálfejes zászló volt, „Istenbe vetett hittel királyért és hazáért – Szabadság vagy Halál!” felirattal. A csetnik köszöntés is „Királyért és Hazáért!” volt. A csetnik minimális háborús cél a szerb dominanciájú Jugoszláv Királyság, a maximális pedig Nagy-Szerbia volt, amelybe ugyan Szlovénia és Horvátország egy része nem tartozott volna bele, viszont jelentős magyar, bolgár, román, albán területek Szerbiához csatolását tervezték, Bosznia-Hercegovinán és egyes horvát területeken kívül. A mozgalom szinte kizárólag szerbek közül toborozta tagjait, bár a királypártiak más délszláv népekből is a csetnikiekhez csatlakoztak. A csetnikiek a kezdetektől fogva nem csak a tengelyhatalmak

megszálló erői, hanem a horvát

usztasák

és muszlim hitű bosnyákok ellen is elkeseredett küzdelmet folytattak. 1941. júniusától kezdve Észak-nyugat Szerbiában a csetnikek jelentős területeket vontak uralmuk alá, azonban október elejétől a német megszálló erők jelentős csapásokat mértek a csetnik erőkre. Ekkor törtek ki az első fegyveres összetűzések a csetnikek és a

partizánok

között is. 1941. december végére a csetnik mozgalom katonai vereséget szenvedett a német megszálló erőktől, bár a csetnik vezetők egy része és kisebb egységek elkerülték a megsemmisülést. A mozgalom csak lassan tért magához, bár a szövetségesek jelentős anyagi támogatást nyújtottak a felfegyverzéséhez. A csetnik parancsnok, Mihajlović arra a következtetésre jutott, hogy jobb a kivárás taktikáját folytatni, megelőzve ezzel a civil lakosság elleni megtorló akciókat és a jelentős emberveszteséggel járó ütközeteket. Ekkor alakult ki az a meggyőződés is, hogy az elsődleges ellenséget nem a tengelyhatalmak megszálló erői, hanem a

kommunista partizánok

(illetve az

usztasák

) jelentik. Ezért a csetnikek kisebb jelentőségű megállapodásokat kötöttek a megszálló erőkkel és egyes csetnik csoportok részt vettek a partizánok elleni harcokban a tengelyhatalmak oldalán. A szövetségesek 1943-tól a támogatás jelentős részét a partizánoknak juttatták, majd a csetnikek támogatását fokozatosan megszüntették. 1944-ben a londoni jugoszláv emigráns kormány szintén megvonta a bizalmat Mihajlovićtól. A csetnikek ezután a szerbiai bábkormány erőivel egyesülve, tovább folytatták a küzdelmet a partizánok ellen. A csetnikek többsége azonban a tengelyhatalmak kilátástalan helyzetét látva átállt a

partizánok

közé, s így a csetnik mozgalom 1945 elejére vereséget szenvedett. A maradék csetnik erők az ősellenség usztasákkal egy időben vonultak vissza nyugat felé, de többségük a

partizánok

fogságába került. 1946. március 13.-án a jugoszláv belbiztonsági erők letartóztatták az otthon bujkáló Draža Mihailovićot. Árulásért halálra ítélték és kivégezték. Kisebbségi csetnik emigráns csoportok az Egyesült Államokban még egy darabig léteztek. A csetnik mozgalom bizonyos fokú újjászületésére az ezredfordulós délszláv háborúban került sor.

Deák László, vitéz (-) honvéd ezredes, az 1942-es újvidéki razzia egyik vezetője, 1942-ben a 19. könnyűhadosztály parancsnoka. A Deák László ezredes és Zöldy Márton csendőr százados vezette katonai és csendőr alakulatok 1942. január 20. és 23. között több száz ártatlan újvidéki lakost (köztük nőket, gyerekeket, öregeket) lőtték agyon a nyílt utcán, vagy géppuskáztak a jeges folyóba. Az újvidéki „hideg napok”-ban való részvételért 1943. decemberében társaival együtt Deák László honvéd ezredes is elbocsátották a honvédség kötelékéből és Deák a

felelősségre vonás elől Németországba menekült. Onnan hazatérve, az 1944. augusztus 15-én megalakult első magyar SS-alakulat (SS-Kampfgruppe „Deák”) parancsnoka lett. A „Deák” SS-harcsoport önként jelentkező honvédekből, csendőrökből és 17 éves leventékből állt. Több esetben adott parancsot az ellenség elől menekülő magyar honvédek kivégzésére. 1945-ben vezérőrnaggyá nevezik ki. Népbíróság elé állították, halálra ítélték és ki is végezték.

Délvidék: *Magyarországtól a trianoni békeszerződésben a délszláv állam vezető erejéhez, Szerbiához csatolt területek összefoglaló neve. A Szlovéniához került Muravidék és a Horvátországnak ítélt Muraköz nem tartozik a Délvidékhez, viszont az 1918 előtt is Horvátországhoz tartozó Szerémséget általában ideértik.*

A Délvidék az egykori Bács-Bodrog, Torontál és Szerém vármegyék területének nagy részét, Baranya vármegye déli csücskét és Temes, nyugati sávjait foglalja magában. A történeti régiók közül a Bácska, a Szerémség, a Bánát nyugati fele és a Baranyai-háromszög tartozik ide. Az 1941-ben Jugoszláviától visszafoglalt területek a Muravidék és a Muraköz mellett a Délvidékből a Baranyai-háromszöget és a Bácskát foglalták magukban.

Délvidék visszacsatolása A második bécsi döntés után kb. fél évvel, a Jugoszlávia elleni német támadás után – 1941. áprilisban – a magyar csapatok, német hozzájárulással, megszállták a Muraközt, a Muravidéket, a Baranyai-háromszöget és a Bácskát (a Bánátot a németek szállták meg). A visszacsatolást a Magyar Királyi Honvédség fegyveres erővel, a jugoszláv hadsereg kisebb egységeinek és felfegyverzett délszláv lakosok ellenállása mellett hajtotta végre. A délvidéki visszafoglalt terület nagysága 11 475 négyzetkilométert tett ki, mintegy 1 030 000 lakossal, melyből 401 000 vallotta magát magyarnak (39%). A terület visszacsatolását kimondó törvényt 1941. december 15-én hozta meg a magyar országgyűlés, addig ugyanis reménykedtek abban, hogy a németek által megszállt Bánát is visszakerül. Így az etnikai elvű magyar revizionizmus céljai lényegében teljesültek, Csonka-Magyarország ugyan nem lett akkora, mint Trianon előtt, de magában foglalta a magyar etnikum többségét. A magyar országgyűlésbe a térségből 26 képviselőt hívtak be, közülük 19 volt magyar, 3 német, 2-2 bunyevác és szerb.

Đilas, Milovan (1911–1995) montenegrói szerb származású politikus, író, esszéista, a partizánmozgalom egyik vezetője. 1933-ban jogi oklevelet szerzett Belgrádban. A háború idején

és azt követően a kommunista propaganda fő alakítója volt. 1954-ig a Jugoszláv Kommunista Párt tagja, azon belül is szűkebb vezetőséghez tartozott, kiépülő jugoszláv kommunizmus egyik főideológusa lett. Eszméinek középpontjában a jugoszláv „antikonformizmus” és az öngazgatás állt. Az új osztály c. könyvében a lenini kommunizmust kritizálta. Idealista radikálisként lassúnak ítélte az általa demokratizálódásnak nevezett folyamat ütemét, és bírálta a politikusi–bürokrata réteg kiváltságait. Elemzéseiben rámutatott arra, hogy nem az osztály nélküli társadalom jött létre, hanem a kommunista vezető réteg telepedett rá új osztályként a társadalomra. Nézetei miatt a kommunista rezsim idején kétszer is bebörtönözték (1956–1961 és 1962–1966). A rendszer számkivetettjeként élt, de Titót túlélte. Számos könyvet írt, kritikai életrajza Titóról fontos forrás.

Divnin-Baba, Stevan (1895-1942) földműves, politikus, partizánharcos. A vajdasági Tartományi Kommunista Párt 1940. szeptemberében tartott hatodik konferenciáján a tartományi bizottság tagjává választotta. Az 1941-es magyar délvidéki bevonulás után, a Bácska délkeleti részén, a Sajkásvidéken szerveződő ellenállás szervezője lett. A Katonai Bizottság kerületi vezetővé választotta, és júliusban a megyei partizáncsoport parancsnoka lett. 1941. november elején több tucat katonai és szabotázs csoportot hozott létre Zsablya, Kovilje, Boldogasszonyfalva, Csurog és Titel környékén. 1942-ben csoportja 100–110 partizánból állt. 1942. január első napjaiban a magyar karhatalmi alakulatok csoportjának döntő részét felszámolták. A csoport magja 1942. október 22-én bukott le Zsablyán. A akcióban Divnin-Baba is megsebesült. Sérülései következtében az újvidéki kórházban halt meg. 1951. december 20-án nemzeti hőssé nyilvánították.

Dobrovoljac *A dobrovoljacok olyan délszláv (zömében szerb) önkéntesek voltak az első világháborúban, akik a katonai szolgálatot nem a szerb hadseregben kezdték, de a háború során átálltak az antant oldalán harcoló szerb hadsereghez*, nagy számban például az orosz hadifogolytáborokból. Az első ilyen szerb önkéntes hadosztály 1916 márciusában alakult meg Oroszországban, 18 ezer katonával és 550 tiszttel. Az év őszén a dobroudzsai harcokban vetették be őket Bulgária ellen. 1917-ben megszervezték a második hadosztályt is és mindkettőt a szaloniki frontra vezényelték. Itt csatlakoztak a szerb királyi hadsereghez. A dobrovoljac csapatok részt vettek Bulgária legyőzésében, és Magyarország déli részének megszállásában is. Jórészt a dobrovoljacok nyomására született az 1919. február 25-én kihirdetett délszláv földreform. Ez 206 440 igénylőnek juttatott földet, főként dobrovoljacoknak. Az igénylők számára 62 zárt dobrovoljac telepet hoztak létre a magyarok

lakta délvidéki területeken 53 000 katasztrális hold területen. Amikor 1941 áprilisában Magyarország visszacsatolta a Délvidéket, fontos politikai célként tűzték ki, hogy az 1918. október 31. óta betelepült délszlávokat távozásra kényszerítsék. A magyar vezetés a németek megszállta Szerbiába akarta kitelepíteni őket, ez azonban a németek ellenállása miatt csak részben sikerült. A Bácskából egyes források szerint 6912 (más források szerint 6175, vagy 10 692 családot, Dél-Baranyából 235 családot telepítettek ki. Szerb becslések szerint a szerbiai kitelepítés 24 921 főt érintett, mintegy 13 ezer embert pedig internáltak. A kiűritett területekre bukovinai székelyeket és moldvai csángókat (Cseres Tibor szerint 3279 családot) telepítettek. A ki nem telepített dobrovoljacokat a magyar hatóságok a partizántámadások valószínűsíthető támogatójának tekintették. Közülük sokan váltak áldozataivá a bevonulás során történt összecsapásoknak, az 1942 januárjában végrehajtott razziának, illetve az 1943-as büntető akcióknak. 1944 szeptemberétől a bevonuló partizánokkal és a szovjet hadsereggel együtt a kitelepítettek visszatértek, a székelyeknek pedig távozniuk kellett. A dobrovoljacok részt vettek a magyarok elleni vérengzésben.

Domobrán (honvéd) Az Osztrák-Magyar Monarchián belül a közös hadsereg mellett az egyes országokban és tartományokban másodvonalbeli helyi fegyveres erőket is szerveztek, ilyen volt az osztrák Landwehr, a magyar Honvédség és a horvát Domobranstvo is. Később, a jogfolytonosságot kifejezendő, a második világháború idején a Független Horvát Állam reguláris erőihez tartozó fegyvereseket nevezték így.

Dunafalvi Lajos (1901–1967) 1941-ben, a háború idején került Bácskába: csendőrőrmester volt, a kaboli (Kovilj) csendőrőrs parancsnoka. A bevonulás napjaitól kezdve emberséges magatartást tanúsított, ez különösen az újvidéki razzia során, 1942-ben mutatkozott meg. A „hideg napok” idején egy csendőrszázadot vezényeltek ki Kabolra a rendfenntartás érdekében, az esetleges partizánbeszivárgás megelőzésére. A századparancsnok segédtisztjével tájékozódás végett, mintegy előőrsként a faluba érkezett, s állítólag már ekkor mintegy kétszáz főből álló névsor volt a kezében a gyanúsított és likvidálásra szánt személyekről. Dunafalvi Lajost kereste fel, aki a beszélgetésre meghívta Molnár Andort, a községi elöljárót, az ismert helybeli asztalost és vállalkozót. Ők meggyőző érveket sorakoztattak fel, hogy a tisztet meggyőzzék: Kabolon nem alakult ki olyan helyzet, mint Zsablyán és Csurogon, az emberek távol tartják magukat a szélsőségesektől, ennél fogva a század bevonulása csak fölöslegesen élezné a helyzetet, bizonytalanságot keltene. A parancsnok helyt adott a hallottaknak, visszatért Újvidékre, hogy tájékoztassa feletteseit és a bevonulási parancs visszavonására tegyen

javaslatot. Bizalmatlanságát azonban nem tudták teljesen feloldani, a biztonság kedvéért túszként magával vitt mintegy 10-12 főnyi, szerbekből és magyarokból álló csoportot, köztük a falu elöljáróját is. Rendbontásra szerencsére nem került sor, úgyhogy az őrizetbe vett emberek hét-nyolc nap múlva hazatértek. A razzia után, 1943-ban áthelyezték. Vasa Jovanović helybeli nótaköltő, Dunafalvi mars címmel még indulót is komponált tiszteletére, feleségének pedig, Vilma tangó címmel egy másik szerzeményét ajánlotta. Némely kaboli lakos a háború után is kapcsolatban állt Dunafalvival. Amikor a Rákosi-korszakban, mint volt csendőr, nem kapott állást, a kaboli lakosság hivatalos jellemzést küldött címére, melyben elismeréssel szólt a megszállás idején tanúsított emberi magatartásáról. A kommunista diktatúra körülményei között ez sem segítette rajta, még a nyugdíjjogosultságát is elveszítette. Alkalmi munkával tartotta fenn magát és családját, majd egy termelőszövetkezetben kapott állást. Ott érte utol a halál: munkabaleset áldozata lett.

Feketehalmy-Czeydner Ferenc, vitéz (1890-1946) Hivatásos tiszt, a „hideg napok” néven elhíresült 1942. januári újvidéki razzia parancsnoka. 1944 elején Grassy Józseffel és Zöldi Mártonnal együtt, az újvidéki razzia kapcsán indított hadbírószági tárgyalás alatt Németországba távozott. Ezért 1944. február 10-én rendfokozatából elbocsátják (beosztásából korábban nyugdíjazták). Németországban rövid védőrizet után, 1944. március 1.-jén az SS felvette állományába. SS tábornok lesz, először Gruppenführer, később Obergruppenführer. A német megszállást követően, 1944. április 28-án rehabilitálták mint nyugalmazott altábornagyot. Egyelőre azonban nem tért haza, a normandiai harcokban megfigyelőként vett részt. A nyilas hatalomátvétel után, 1944. október 22.-től Beregffy Károly honvédelmi miniszter és vezérkari főnök helyettese. 1944. december 22.-től visszavonult hivatalától, gégerákkal került kórházba. A háború végén amerikai fogságba esett. Kiadaták a magyar hatóságoknak. 1946. május 22-én a budapesti népbíróság halálra ítéli, előzőleg már rendeleti úton lefokozták és elbocsátották a Honvédség kötelékéből (1945. június 19.). 1946. április 10-én Jugoszlávia – Grassy József és Zöldi Márton mellett – kikérte Magyarországtól. A jugoszláv bíróság is halálra ítélte, kivégezték.

Független Horvát Állam (Nezavisna Država Hrvatska - NDH): 1941. március 27-én Belgrádban németellenes erők puccsot hajtottak végre angol és amerikai ügynökök támogatásával, és megbuktatták a tengelyhatalmakkal egyezményt aláíró Pál régensherceg kormányát. Erre válaszul a Németország és Olaszország 1941. április 6-án megtámadta Jugoszláv Királyságot. A jugoszláv hadsereg néhány nap alatt vereséget szenvedett, és Jugoszlávia a felbomlás állapotába került.

A délszláv állam széthullásának napjaiban, április 10-én Zágrábban az Usztasa mozgalom hazai vezetői kikiáltották a Független Horvát Államot.

Április 17-én hazaérkezett Ante Pavelić, aki Poglavnik („Vezető”) címmel az új ország teljhatalmú ura lett. Mussolini követelésére az államforma királyság lett, és trónt II. Tomislav néven az aostai hercegi családból származó Aimone kapta meg. A király azonban mindössze egyszer látogatott el Horvátországba, uralkodása névleges volt, és csak a látszat kedvéért tartott fent egy horvát irodát Rómában. A Független Horvát Állam a mai Horvátország- és Bosznia-Hercegovina területének nagyobb részét foglalta magában. Az északi rész német befolyási övezet volt, a déli pedig olasz. Az előbbin a Wehrmacht, az utóbbin pedig az olasz hadsereg volt a tényleges úr, majd 1943-tól a déli részek is német megszállás alá kerültek. A gazdasági életet is teljesen a német háborús céloknak rendelték alá. A Független Horvát Államban az Usztasán kívül hamarosan az összes politikai szervezetet törvényen kívül helyezték. Az Usztasa politikai ellenfeleit és a „nem-kivántos elemeket” a Jasenovác-i és más koncentrációs táborokba szállították. A faji alapú törvénykezést bevezetve közreműködtek a zsidó lakosság deportálásában. Az Usztasa az ország fennállása során képtelennek bizonyult a rendszeres állami élet megszervezésére, területének jelentős része fölött nem is tudott fennhatóságot gyakorolni. A kommunista partizánok és a csetnik mozgalom jelenléte miatt, illetve az usztasa milíciák szerbek ellen elkövetett vérengzéseinek köszönhetően az országban állandósult a hadiállapot. A muszlim hitű lakosok között az Usztasa bizonyos támogatással bírt, bosnyák fegyveresek is közreműködtek a szerbek elleni kampányokban. A partizánok és a csetnikek szembefordulását követően sor került a csetnikek és az usztasa milíciák közös partizánellenes fellépésére is, de jellemzőbb volt a kíméletlen harc a két erő között. Az Usztasa józanabb vezetői 1944. augusztusában megpróbálták Ante Pavelićet puccsal eltávolítani a hatalomból, de a puccs megbukott és a vezetőket kivégezték. 1945 elejére a Független Horvát Állam területének nagy része már a partizánok uralma alá került. A harcok még a május 8-i német fegyverletétel után is folytak néhány napig, végül az utolsó usztasa egységek is kiszorultak Horvátországból. A Független Horvát Állam ezzel megszűnt létezni.

Grassy József (1894-1946) Hivatásos tiszt, az újvidéki „hideg napok” néven elhíresült razzia egyik irányítója. Az akció során elkövetett cselekményekért 1943. decemberében felmentették beosztásából (ekkor a Honvéd Vezérkar kiképzési csoportfőnöke volt vezérőrnagyi rangban). A folyamatban lévő hadbíróági per, s a várható halálos ítélet elől, 1944. januárjában az SD közreműködésével Németországba szökött, ahol március 1-jei hatállyal a Waffen-SS állományába került. A 9. SS „Hohenstaufen” páncélosadosztályba osztották be, amellyel megjárta a nyugati frontot. A nyilas hatalomátvételt követően, 1944. október 26-án a Honvédség visszavette állományába, majd november 2-án az SS 25. (magyar számozás szerint 1.) „Hunyadi” gránátoshadosztályának lett a parancsnoka. 1945. március 21-ével átvette emellett az SS 26. (magyar számozás szerint 2.) „Hungaria” gránátoshadosztályának parancsnokságát is. 1945. május 6-i balesetét követően amerikai hadifogságba került. Kiadták a magyar hatóságoknak, 1945. június 19.-i hatállyal lefokozták, november 13.-tól előzetes

letartóztatásban volt, majd a budapesti népbíróság Zöldi Mártonnal együtt, 1946. január 11-én kötél általi halálra ítélte. Ítéletüket Jugoszláviában, kiadatásukat követően hajtották végre.

Hideg napok: *1942. januárjában a Magyar Királyi Honvédség és a Csendőrség alakulatai a délvidéki Sajkás-kerület falvaiban, Újvidéken és néhány más településen partizánvadász razzsiát hajtottak végre. A razzia során elkövetett törvényellenes gyilkosságoknak körülbelül 3-4000 polgári lakos esett áldozatul, akik főleg szerbek, vagy zsidó származásúak voltak.*

A razzsiára azt követően került sor, hogy 1941 és 1942 fordulójára a Sajkás-kerület településein megerősödött a jugoszláv kommunista partizánmozgalom tevékenysége. A partizánok támadásai néhány főnyi áldozatot követeltek a magyar erők kötelékéből. A támadások megtorlására és az egyre nyíltabban szervezkedő partizánmozgalom felszámolására 1942. január 12. és 15. között a Feketealmi Czeydner Ferenc altábornagy, Grassy József vezérkari ezredes, Deák László csendőrezredes és Zöldi Márton csendőrszázados vezette katonai és csendőri alakulatok razzsiát tartottak a rejtőzködő partizánok felkutatására. A razzsiát ezután az altábornagy és társai önhatalmú akciójaként kiterjesztették a környező községek szerb és zsidó lakosságára, majd Újvidék városára is. A vérengzés során január 20. és 22. között több ezer bűnözőt, partizánt de főleg ártatlan polgári, többségében szerb illetve zsidó személyt lőttek agyon a nyílt utcán vagy géppuskáztak a jeges Dunába. Egyúttal a magyar kommunisták szervezkedéseit is felszámolták. Ezek a kivégzések a korabeli hadijog értelmében rögtönítélő bíróságok ítéletében alapultak, amelyek azonban szélsőséges módon jártak el. Január 22-én Szombathelyi Ferenc magyar vezérkari főnök táviratban utasította Feketealmi-Czeydner a razzia azonnali befejezésére. Ennek ellenére másnap Feketealmi-Czeydner és társai a razzia folytatása mellett döntöttek. A legénységnek rumot osztottak, és ekkor már mindenféle törvényes látszatot nélkülöző gyilkosságokra és fosztogatásokra is sor került. A tisztogatások egészen 26-ig folytatódtak. Január 30-án a magyar vezérkari főnök a honvédség karhatalmi működését beszüntette. A razzia ellen Bajcsy-Zsilinszky Endre országgyűlési képviselő tiltakozott, majd a tettesek felelősségre vonására is sor került. Két eredménytelen honvédségi vizsgálatot követően 1943-ban a vezérkari főnök különbírósága 15 honvéd- és csendőrtiszt ellen indított eljárást. A fő bűnösöket halálra ítélték, másokat börtönbüntetéssel sújtottak. Az ítéleteket azonban nem mind tudták végrehajtani, mivel az elítéltek egy része Németországba szökött. Magyarország náci megszállása után az ítéleteket hatályon kívül helyezték. Az összes hadviselő fél közül egyedül Magyarország, személy szerint Szombathelyi Ferenc vezérezredes, a Honvéd Vezérkar főnöke rendelt el saját hadseregének egységei ellen civil lakossággal szemben elkövetett atrocitások miatt vizsgálatot. A háború után a fő felelősöket és szerepe ellenére Szombathelyi Ferencet is kiadták az új Jugoszláviának, ahol népbírósági tárgyaláson halálra ítélték őket. Az ítélet egyes beszámolók szerint különös kegyetlenséggel hajtották végre.

Internálótáborok a Délvidéken A jugoszláv hatóságok 1945-1948 között a következő helységeken hoztak létre internáló táborokat: Gádor (Gakovo), Tiszaistvánfalva (Bački Jarak), Körtés (Kruševlje), Molidorf, Rezsőháza (Knićanin), Szávaszentdemeter (Sremska Mitrovica). A táborokba magyarokat és németeket hurcoltak, akiket kényszermunkásokként dolgoztattak, vagy egyszerűen halálra éhezettek. Becslések szerint több mint 70 000 német és magyar nemzetiségű polgári személy (nagyraoszt öregek, asszonyok és gyermekek) vesztette életét éhség, fagyhalál, járványok, kínzás vagy kivégzés következtében.

Járeki internáló tábor Tiszaistvánfalva, vagy másnéven Járek (szerbül Бачки Јарак / Bački Jarak, németül Jarmosch) egykori német település a temerini községben. Lakóit a második világháború után elűdözték vagy haláltáborokba hurcolták. A jugoszláv hatóságok 1944 őszén elsőként itt szerveztek internáló és megsemmisítő tábor. A rövidesen a leghírhedtebbé vált tábor a falu házaiban és részben a környező területeken létesült. 1944. október végétől több ezer délvidéki magyar és német lakost – férfit, nőt és gyereket – hurcoltak el ide. Az embertelen bánásmód mellett a folyamatos éheztetés, az orvosi ellátás hiánya, az időjárás viszonyosságoknak való teljes kiszolgáltatottság jellemezte a körülményeket. A túlélők becslései szerint a táborba hurcoltak kb. fele még a táborban meghalt. 1945 tavaszától a környékbeli szerb gazdák napszámosokat igényelhetek a táborból, akik teljes kiszolgáltatottságban, gyakorlatilag rabszolgamunkát végeztek. 1945. január 23-án, téli hidegben, a Sajkás-vidékről összegyűjtött magyarok, illetve németek csoportját, azaz főként a kivégzéseket túlélő csurogi és zsabylai teljes magyar lakosságot gyalogmenetben indították Járek felé. A Járeki lágerben 1944. december 3.-tól 1946. április 15.-ig összesen 6429 személy pusztult el a legembertelenebb körülmények között, s közülük 955 gyermek volt. A tábor felszámolása után az üresen maradt települést szerb telepésekkel népesítették be.

Jugoszlávia: *Az egyesült délszláv állam elnevezése.* Az első, a teljes délszláv térségre és a szomszédos területekre kiterjedő államalakulat 1918. december 1-én jött létre, Szerb-Horvát-Szlovén Királyság néven, a mai Szerbia, Szlovénia, Horvátország, Bosznia-Hercegovina, Macedónia, Koszovó és Crna Gora területén. A délszláv állam hivatalosan 1929-ben vette fel a korábban már széleskörűen használt Jugoszláv Királyság nevet. 1941-ben az ország csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez, de az egyezményt aláíró kormányt angolszász ügynökök segítségével szervezett puccs megdöntötte. Erre válaszul a tengelyhatalmak lerohanták a Jugoszláv Királyságot, amely a Független Horvát Állam kikiáltásával lényegében megszűnt. A megszállás időszakában a térség jogi helyzete a londoni emigráns jugoszláv kormány, illetve a helyi bábkormányok működése ellenére rendezetlen volt. 1943-ban a **kommunista partizánmozgalom**

egy új délszláv föderáció létrehozását jelentette be. 1945-ben a száműzetésben levő királyt az alkotmányozó gyűlés megfosztotta trónjától majd 1946-ban népszavazás fogadta el az ország új alkotmányát, amely létrehozta a kommunista Jugoszláv Szövetségi Népköztársaságot.

1963-ban az állam a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság nevet vette fel. Az államalkotó népek közti súrlódások miatt a kommunista Jugoszláviát létrehozójának, Tito marsallnak a személye kötötte össze. Halála után egy évtizeden belül Jugoszlávia szétesett. Az országot szétfeszítő kulturális és gazdasági ellentétek 1991-92-re először Horvátország és Szlovénia, majd Macedónia és Bosznia-Hercegovina kiválásához, illetve a délszláv háborúk sorozatához vezettek. 1992-ben a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság átalakult a Jugoszláv Szövetségi Köztársasággá, de már csak Szerbia és Crna Gora (Montenegró) részvételével. A Szerbia részét képező Koszovó függetlenségi harcát 1999-re koronázta siker, ezzel Jugoszlávia területe tovább csökkent. 2003-ban a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság a Szerbia és Crna Gora nevet vette fel, majd 2006-ban Crna Gora kiválásával megszűnt az utolsó „jugoszláv” államalakulat is.

Jugoszláv partizánmozgalom: *A Jugoszláv Királyság szétesése után a tengelyhatalmi megszállás ellen szinte az első pillanattól kezdve szerveződtek ellenállócsoportok.*

A jugoszláv királyi hadsereg katonái közül sokan nem adták meg magukat, hanem fegyvereiket megtartva egyszerűen hazamentek, illetve a hegyekbe és erdőkbe húzódtak. A fegyveresek a térség évszázados hagyományainak megfelelően harcot kezdtek a megszállók, helyi kollaboránsaik, továbbá a civil lakosság ellenségnek tekintett része és egymás ellen is.

1942-ben a kommunista ellenállókól és a hozzájuk csatlakozott fegyveres csoportokból létrejött a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg és Partizán Különítményei nevű szervezet.

A Josip Broz Tito vezette partizánmozgalom fő bázisa kezdetben Bosznia és Észak-Nyugat Szerbia volt. A partizánok többsége a szerbek közül került ki, de a mozgalom soraiban jelentős volt a horvátok aránya is. A partizánhadsereg többnemzetiségű jellege ellenére egyes osztagai gyakran vettek részt a különböző délszláv közösségek közti etnikai elvű helyi leszámolásokban. Miután a németek 1941. végére katonai vereséget mértek a

csetnik

mozgalom felkelőire, a tengelyhatalmak elleni küzdelem élére a partizánhadsereg állt, amely 1943-ra már több százézes harcoló erővé vált. Ugyanettől az évtől kezdve a szövetségesek a légi úton szállított utánpótlás döntő részét a partizánoknak juttatták, és a csetnikek támogatását fokozatosan megszüntették. Szintén 1943-ban a szövetséges nagyhatalmak teheráni konferenciája a partizánokat ismerte el a Jugoszlávia területén működő törvényes haderőnek. 1944-re a partizánok már az ország jelentős részét tartották uralmuk alatt. 1945 elejére leszámoltak Jugoszlávia külső- és a kommunista párt belső ellenségeivel is. A tengelyhatalmi erőket visszavonulásra kényszerítették, vérbe fojtották a koszovói függetlenségi mozgalmat, megsemmisítették a szlovén antikommunista erőket, illetve megdöntötték a Független Horvát Államot. A csetnikek java része az 1944-ben meghirdetett amnesztiák nyomán csatlakozott a partizánokhoz, a maradékukat likvidálták. A partizánok, hogy az ország délszláv jellegét biztosítsák, 1944 második felétől véres kampányt indítottak a német, az olasz, az albán és a magyar kisebbség ellen. Az új, kommunista Jugoszlávia alapjainak formálódásával Tito partizánhadserege is új nevet kapott, s 1945. március 1.-én felvette a Jugoszláv Hadsereg nevet.

Jugoszláv Kommunista Párt – JKP (JKSZ - Jugoszláv Kommunisták Szövetsége) 1919. áprilisában alakult. Befolyása gyorsan növekedett. 1920-ban, a centristák kiválása után, II. kongresszusán forradalmi programot fogadott el: célul tűzte ki a tőkés rendszer felszámolását, Jugoszlávia szocialista átalakítását. A többi balkáni kommunista párttal (bolgár, román, görög, török) Balkáni Kommunista Föderációba tömörült. A Központi Bizottság 1929-ben a monarcho-fasiszta diktatúra elleni fegyveres felkelésre hívott fel, ami - a forradalmi feltételek hiányában - hibás döntésnek bizonyult. A hatalmas terror következtében számos pártszervezet megsemmisült. 1937-ben az újjászervezett párt élére Josip Broz Titót választották meg a Központi Bizottság főtitkárának. Jugoszlávia német megszállása után a Jugoszláv Kommunisták Szövetsége a megszállók elleni harc élére állt. A JKP Központi Bizottságának tagjai Tito harcostársaiból és a partizánvezetők közül kerültek ki: Dr. Bakarić, Ivan Milutinović, Edvard Kardelj, Aleksandar „Leka” Ranković, Svetozar Vukmanović „Tempo” és Milovan Đilas. Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodájának 1948-as, de különösen 1949-es határozatát követően a Jugoszláv Kommunisták Szövetsége és a többi kommunista és munkáspárt viszonya rendkívül megromlott, és a párbeszéd csak 1953-ban indult meg újra. Ezzel párhuzamosan a Jugoszláv Kommunisták Szövetsége kidolgozta a jugoszláv társadalmi és gazdasági irányításának sajátos, úgy nevezett öngazgatási rendszerét. 1952-ben a párt nevét Jugoszláv Kommunista Pártról Jugoszláv Kommunisták Szövetségre változtatta. A Jugoszláv Kommunisták Szövetsége legutóbbi, XII. kongresszusa 1982-ben volt. A párt taglétszáma 1 950 000 (1980), lapja a Kommunista párt elnöki funkcióját Tito halála után rotációs rendszerben, évenként váltakozva, az egyes szövetségi köztársaságok pártjainak képviselői töltötték be.

Jugoszláv Nemzeti Felszabadító és Partizánosztog (NOPOJ - Narodnooslobodilačkih i partizanskih odreda Jugoslavije) Amikor Németország 1941. június 22-én megtámadta a Szovjetuniót, Tito összehívta a Központi Bizottságot, és megalapították a Jugoszláv Nemzeti Felszabadító és Partizánosztogot. Elrendelte a mozgósítást és meghirdette a fegyveres harcot. 1941. július 7-én a jugoszláv partizánok Bela Crkvában megkezdték harcukat. Tevékenységük német megtorlásokat (tömeggyilkosságokat) provokált: a náciak minden megölt németért 100, minden sebesültért 50 délszláv civilt végeztek ki. A felszabadított területeken a partizánok a polgári kormányzat feladatainak ellátására népbizottságokat hoztak létre. Az 1943-as év volt a háború fordulópontja. Ekkor a partizánok két jelentős ütközetet is megnyertek. Januárban a Neretva völgyében zajlott le a Neretvai, majd május 15-én az Sutjeska-völgyi csata. Ez a két csata megnövelte a partizánok önbizalmát és számát. 1941-ben 60-70 ezren voltak, míg 1943-ban már 300 ezren. Április 5-én megállapodást írt alá a Szovjetunió hadvezetésével „szovjet csapatok jugoszláv területeken történő ideiglenes állomásoztatásáról”. A Vörös Hadsereg segítségével a partizánok 1945-ben győztesen kerültek ki a felszabadító háborúból.

Jugoszláv Népfelszabadító Antifasiszta Tanács (AVNOJ - Antifasisticko Vece Narodnog Oslobodenja Jugoslavije) *a tengelyhatalmak által megszállt területeken a Jugoszláv Kommunista Párt által megszervezett népfelszabadító ellenállási mozgalom politikai szerve, amely 1942. november 26-án alakult meg a partizánok által már felszabadított területen.*

Az

első

, egyben alakuló gyűlésre a Bosznia észak-nyugati részén található Bihać-on került sor, 1942. november 26-án, az összegyűlt partizánvezetők részvételével. A tanács vezetője Josip Broz Tito volt. Az alakuló ülésen a célokat a következőkben határozták meg: 1. demokrácia, 2. az etnikai kisebbségek jogai, 3. a magántulajdon sérthetetlensége, és 4. a gazdasági önállóság. Az AVNOJ

második

ülését 1943. november 21. és 29. között tartották a boszniai Jajcéban. Ezt szintén Tito vezette, aki az AVNOJ-t a legfelsőbb végrehajtó szervnek nevezte ki. Ezen a tanácskozásokon: 1. megszületett az ország háború utáni berendezkedésének terve, amely szerint Jugoszlávia szövetségi állam lett (e dátum később megjelent az ország címerében is); 2. megválasztották a Jugoszláv Népfelszabadító Bizottság

(NKOJ - Nacionalni komitet oslobodenja Jugoslavije)

tagjait, akik az ideiglenes kormány feladatit látták el; 3. Titónak a Jugoszlávia marsallja címet adományozták és az ország miniszterelnökévé választották meg; 4. az emigráns kormányt megfosztották hatalmától; és 5. megtiltották II. (Karađorđević) Péter király visszatérését az országba, amíg népszavazás nem dönt a monarchia státuszáról. 1943. decemberében Roosevelt, Churchill és Sztálin a partizánok támogatása mellett döntöttek, és egyben felhagytak a csetnik mozgalom támogatásával. Az AVNOJ

harmadik

ülésére már Belgrádban került sor 1945. augusztus 7. és 10. között.

Licsány (likai szerb) Lika egy Délnyugat-Horvátországban található, körülbelül 5000 négyzetkilométer területű hegyvidéki terület, melynek központja Gospić. Az innen a második világháború után, 1945-ben a Délvidékre betelepített szerbeket nevezik licsányoknak.

Magyar Szó A Magyar Szó a vajdasági magyarság egyetlen napilapja és egyik legfontosabb azonosságtudat-megőrző intézménye. A Magyar Szó első száma még a második világháború alatt, 1944. december 24.-én jelent meg Szabad Vajdaság címmel, amit 1945. szeptember 27-én Magyar Szóra változtattak. Beindításával az akkori Jugoszláv Kommunista Párt vezetősége, többek között az első számnak a katolikus karácsonyra való időzítésével is, azt

kívánta szemléltetni, hogy a testvériség-egység politikáját valóra váltja. Az első szám Josip Broz Tito üzenetét közvetítette: „ *A békülés baráti jobbát nyújtjuk minden becsületes polgárnak, aki kész arra, hogy velünk együtt felépítse összerombolt hazánkat.*” Az alig néhány héttel korábban lezajlott magyarellenes kivégzési hullám után ezt sokan kételkedve fogadták. Joggal, hiszen 1945. januárjában kezdődött meg a zsablyai és csúrogi magyarok lágerekbe hurcolása. Ebben a korszakban (1944–1945) a lap tulajdonképpen a katonai közigazgatás és a pártpropaganda lapja volt, a szerb nyelvű és azonos című Szabad Vajdaság

(Slobodna Vojvodina)

magyar testvérlapja. A lap élére a párt Agitprop szerve Kek Zsigmond egykori szabadkai református lelkipásztort állította. Miután 1951. július 1.-jén a lap önálló céggé válik Magyar Szó Lapkiadó Vállalat néven, a lap az aranykorát éli,

„...a '60-as és '70-es években a Magyar Szó volt a világ legjobb magyar nyelvű napilapja” lesz. Hétköznapi számai 20–24 oldalon jelennek meg, a szombat-vasárnapi összevont kiadás pedig 44–52 oldalon. Színes, tematikus mellékletei vannak, külön-kiadványokkal, valamint alkalmi könyvkiadással is foglalkozik.

Megszállók és Bűncselekményeit Kivizsgáló Vajdasági Bizottság A Megszállók és Bűncselekményeit Kivizsgáló Vajdasági Bizottság, közismertebb nevén a háborús bűnöket kivizsgáló bizottság a Népfelszabadító Bizottság 1944. március 11.-től 13.-áig tartó ülésének határozataként alakult meg, és szerkezetileg a Népfelszabadító Bizottság Oktatásügyi és Propaganda tárcájához tartozott. A munkaügyi szabályzata 1944. május 6.-án lépett életbe. A Jugoszláv Föderatív Népköztársaság Képviselőházának Elnöksége a 1948. április 14.-én kihirdetett rendeletével beszüntette az állami bizottság munkáját, és ezzel egy időben a vajdasági bizottság munkája is megszűnt. A bizottság feladata az volt, hogy összegyűjtse az adatokat a háborús bűnösökkel gyanúsított helyi polgárokról, a bűntettekről, gyilkosságokról, gyűjtogatásokról, erőszakokról, továbbá hogy névsort készítsen azokról a személyekről, akiket munkatáborokba, börtönökbe hurcoltak el, jegyezze le azoknak a nevét és összes személyi adatát, akik ezekért a bűntettekért felelősek. Az összegyűjtött adatok alapján a bizottság megállapította a bűntett fajtáját.

Nedić-kormányzat: *Kollaboráns bábkormány a németek megszállta Szerbiában a második világháború idején.* A tengelyhatalmaktól elszenvedett vereség után egy tekintélyes szerb politikus, a jogász Milan Aćimović vezetésével alakult kormány Belgrádban

1941. április 30-án. Az erősödő partizán és csetnik tevékenység hatására azonban a nyár végére az Acímović-kormány helyzete ellehetetlenült. Augusztusban prominens szerb személyiségek felhívását követően megalakult a Nemzeti Megmentési Kormány, Nedić tábornok vezetésével. Az új kormányzatot a megszálló német erők augusztus 29-én ismerték el. A Nedić-kormány továbbra is ragaszkodott a királysághoz, jóllehet, a névleges uralkodó Londonban az emigráns kormány feje volt. Az új kormány létrehozta a Szerb Állami Gárdát (Srpska Državna Straža, közkeletű nevén: Nedićevci) és engedélyezte, hogy a szélsőjobboldali „Zbor” Jugoszláv Nemzeti Mozgalom Szerb Önkéntes Hadtest néven félkatonai szervezetet hozzon létre. Mind a két fegyveres erő a német megszálló parancsnokság alatt működött. A Nedić-kormány fennhatósága csak névlegesen terjedt ki az ország bánáti részére, mivel ott a helyi német népcsoport lényegében független önkormányzatot hozott létre. A Nedić-rezsim energiáit főként a politikai ellenfelek elleni harc kötötte le. Koncentrációs táborokba zárták nem csak a politikai foglyokat, de közreműködtek a helyi zsidó lakosság deportálásában is. A Szerb Állami Gárda 1944-re már áttekinthetetlenül összefonódott a csetnik mozgalommal, s ezért ősszel Nedić valamennyi egysége felett átadta a parancsnokságot Mihajlović részére. Amikor a szovjet Vörös Hadsereg és a partizánok már Belgrád felé közeledtek, 1944. október 4-én a Nedić-kormány lemondott.

Népőrség (Narodna straža) 1944. október 8-án, Kanizsán a partizánok bevonulása után az odaérkező bánátiakból megalakult a Népőrség nevű katonai jellegű szervezet, amely 1944. december 1-jei felszámolásáig a helyőrség szerepét is betöltötte.

(Vékás)

OZNA (Odeljenje za Zastitu Naroda - Jugoszláv Népvédelmi Osztály) A hírhedt szervezetet a Jugoszláv Népfelszabadító Partizánosztagok Főparancsnokságának 1944. május 13-ai utasítása hívta életre. Az OZNA egy független, katonai szervezetként alakult meg, amely kizárólag a pártvezetés utasításainak megfelelően dolgozott. Elsődleges feladata az ellenséges kémek felderítése és megsemmisítése volt, de 1944 augusztusától tevékenysége kiterjedt a “nép ellenségeinek” likvidálására is. Erre a célra a főparancsnokság egy hét hadosztályból és számos brigádból álló speciális OZNA hadtestet is szervezett. A háború utolsó hónapjaiban a már általános állambiztonsági feladatokat is ellátó szervezet az új jugoszláv, kommunista hatalom kiépítésének legfőbb eszközévé vált. A különböző partizánegységek és OZNA-különítmények által végrehajtott tömeggyilkosságok mellett a magyarok és a németek kollektív büntetését szolgálták a “fasiszta gyűjtőtáboroknak” nevezett kényszermunkatáborok. Az OZNA-nak négy alosztálya volt: 1. hírszerzés, 2. kémelhárítás, 3. katonai részleg és 4. technikai-statisztikai osztály. Vezetője a későbbi belügyminiszter, Aleksandar Ranković volt.

Partizán: *Irreguláris katonai alakulat tagja, aki egy adott területen a fennálló hatalom vagy a megszálló idegen hadsereg ellen harcol.*

A kifejezés értelme a köztudatban alapvetően a második világháború alatt a náci megszállás ellen küzdő, főként kommunista ellenállókra vonatkozik. A rokon értelmű gerilla megnevezés általánosabb jelentésű.

Petőfi Brigád 1944. december végén fel állítottak egy, a magyarokból verbuvált partizáncsapatot, a Petőfi-brigádöt, amely 1945 február–márciusára gyakorlatilag megsemmisült. (igen nagy számú magyar vett részt az antifasiszta harcban) A délvidéki partizánok között jelentős számban voltak magyarok is. A leghíresebb magyar partizán alakulat a Petőfi Sándor-zászlóalj volt, amely később a Petőfi-brigád nevet vette fel. A délvidéki partizánok között jelentős számban voltak magyarok is. A leghíresebb magyar partizán alakulat a Petőfi Sándor-zászlóalj volt, amely később a Petőfi-brigád nevet vette fel.

Ranković, Aleksandar (1909-1983) szerb nemzetiségű jugoszláv kommunista politikus. 1941-től a JKP Központi Bizottságának tagja lesz. A Gestapo kezébe kerül, majd megszöktetik a fogságból. Részt vett a felszabadítási mozgalom vezetésében, Tito legfőbb szerb bizalmasa és harcostársa volt. Alapításától, 1944. májusától az OZNA, a jugoszláv Népvédelmi Osztály vezetője. 1946-tól belügyminiszter, és a pártvezetésben is helyet kapott, ahol a párt káderügyeit és a belügyi apparátust irányította. 1946 és 1966 között a JKP Központi Bizottságának titkára, 1940 és 1966 között pedig a Politikai Bizottság tagja. 1963-tól Jugoszlávia alelnöke volt. 1966-ban a brioni plénumon kegyvesztetté vált, ahol pártellenes tevékenységgel vádolták meg (a vádak szerint lehallgatta Titót), és kizárták a pártból.

Ribar, Ivan (1881-1968) a horvát származású jugoszláv kommunista politikus, Tito harcostársa. Jogot végzett. 1942. októberétől 1943 decemberéig a Jugoszláv Népfelszabadító Antifasiszta Tanács végrehajtó bizottságának elnöke, 1943. decemberétől 1945. márciusáig pedig az Ideiglenes Jugoszláv Kormány elnöke. 1945 és 1953 között a Jugoszláv Nemzetgyűlés elnöke. A második világháború alatt Ivan Ribar egész családját elvesztette: két fia, Jurica Ribar és Ivo

Lola Ribar, valamint felesége, Tonica is részt vett a partizánharcokban. Fiatalabb fia, Ivo Lola Ribar a háború alatt a SKOJ (Jugoszláv-KISZ) egyik vezetője volt.

SKOJ (Savez komunističke omladine Jugoslavije) Jugoszláv Kommunista Ifjúsági Szövetség. A Jugoszláv Kommunista Párt ifjúsági tagozata, amely 1919 és 1948 között működött. Már a jugoszláv királyság idején, akkor még illegalitásban hozzákezdtek a partizán-ellenállás megszervezéséhez. A második világháborút követően a Jugoszláv Népi Ifjúsági mozgalom részévé vált.

SOE (Special Operations Executive - Különleges Műveletek Igazgatósága): *A második világháború idején különleges harci cselekmények végrehajtására és az ellenállók támogatására felállított brit szervezet.*

A SOE Churchill kormányfő és Hugh Dalton, a gazdasági hadviselés miniszterének kezdeményezésére 1940. július 22-én jött létre. A SOE létrehozásával Churchill célja az volt, hogy „lángba borítsa Európát”, azaz a tengelyhatalmak uralma alatt álló területeken elősegítse a szabotázst, a kémkedést, a gerilla-akciókat és általában a felforgatást. A szervezet brit kormányzati és katonai körökben hamarosan elnyerte az „Úriemberhez Nem Méltó Hadviselés Minisztériuma” nevet. Az emigráns kormányok gyakran tiltakoztak a SOE akciói ellen, mivel ezek a civil lakosságot sújtó megtorlást vontak maguk után az akciók helyszínén. A SOE tevékenysége részben az ellenállási hálózatok létrehozására, részben pedig a brit érdekek számára fontos szabotázscselekmények végrehajtására és információk megszerzésére irányult. A háború befejezése után felmerült, hogy a SOE a szovjet fenyegetés ellen, illetve a Közel-Kelet stabilizálásában lenne felhasználható, de a brit kormány végül a felszámolása mellett döntött. A munkatársak egy része visszatért a civil életbe, vagy a reguláris katonai szolgálatba, mások a titkosszolgálathoz kerültek. A SOE 1946. január 15-én szűnt meg.

Szombathelyi Ferenc Vitéz (1887–1946) Hivatásos tiszt, a Magyar Királyi Honvédség vezérkari főnöke 1941. szeptember 6-tól. Tisztségéből a német megszállás után, 1944. április 19-én mentették fel. Ellene hadbírószági eljárást kezdeményeztek, tárgyalása 1944. október 10. és 12. között zajlott, és felmentésével végződött. Ennek ellenére a nyilasok a Szálasi-puccsot követően letartóztatták, majd Sopronkőhidára, végül Németországba hurcolták. Amerikai hadifogságba került, közben itthon rendeletileg 1945. június 19-én lefokozták és eltávolították a Honvédség állományából. Hazatérését követően, 1945. november 23.-tól előzetes letartóztatásban volt, majd a budapesti népbíróság 1946. március 30-án 10 évi fegyházra ítélte, amelyet május 22-én életfogytig tartó börtönbüntetésre módosítottak. Ries István igazságügyi miniszter törvényellenesen kiadta Jugoszláviának ahol az újvidéki „hideg napok” kapcsán ismét

perbe fogták, elítélték, majd kivégezték. 1993-ban Magyarországon a Legfelsőbb Bíróság a perújrafelvételt követően az ítéletet hatályon kívül helyezték.

Sztálin kesztyű Az áldozat testét mindkét oldalon a has és a bordák tájékán felvágták, kezét sóba, paprikába mártatták, majd bedugatták a felvágott sebbe.

Threlfall, Henry McLeod (1907-1985) Kereskedelmi főtisztviselő, hírszerző tiszt. A háború előtt az Unilever egyik igazgatójaként dolgozott. Munkája során széleskörű kapcsolatrendszert épített ki Franciaországban és Németországban. 1940-ben került a brit hírszerzéshez. Először a német hadseregről tartott beszámolókat, majd 1941-től lett a SOE munkatársa, a skandináv részlegnél. Sikertelenül eljutnia Svédországba, ahol küldetése szerint a német gazdasági potenciál rombolását semleges területről végrehajtott akciókkal kellett volna megvalósítani. Mivel a svéd politikai környezet nem kedvezett ennek a tervnek, ezért mindössze egy akcióra került sor, melynek során sikertelenül próbálták egy német hajó elsüllyesztésével elzárni a Kieli-csatornát, a hajón elhelyezett pokolgépet ugyanis rosszul időztették. 1942-ben a SOE lengyel részlegéhez helyezték át. 1943-ban a SOE Olaszországban, Bari mellett alakította ki közép-európai központját, amely a Lengyelországban, Csehszlovákiában és Magyarországon végrehajtott speciális tevékenységet koordinálta. Threlfall a központ egyik vezetője lett. 1944. őszén a SOE segítségével előkészített a varsói felkelés és a szlovák felkelés helyszínére repült. 1945. májusában Észak-Olaszországban a partizánok működését és az angolszász hadifoglyok sorsát vizsgálta. A háborút befejezése után rövidesen alezredesi rangban szerelt le. A Siemensnél helyezkedett el, a londoni fiók vezetője lett.

Tito, Josip Broz (1892-1980) Politikus. Horvát apa és szlovén anya gyermekeként született az Osztrák-Magyar Monarchián belüli Horvát-Szlavón Királysághoz tartozó Varasd vármegyében (ma: Krapina-Zagorje megye), szegény sorsú földműves családban. Lakatosnak tanult, a szakmájában több munkahelyen is dolgozott. 1910-ben lépett be a szociáldemokrata pártba. 1913-ban katonai szolgálatot teljesített, és az év végére altiszti iskolát is végzett. Az első világháború kitörésekor először rövid időre börtönbe zárták háborúellenes propagandáért, majd a keleti fronton tanúsított bátorságáért ezüst vitézségi éremmel tüntették ki. 1915-ben sebesülten esett orosz fogságba. 1917 tavaszától részt vett a bolsevikok tevékenységében, majd 1918-ban belépett a kommunista pártba. Az oroszországi polgárháborúban a szibériai vörösgárdisták soraiban harcolt. 1920-ban tért haza az új délszláv államba. Miután 1921-ben betiltották az addig meglehetősen népszerű Jugoszláv Kommunista Pártot, Tito is bekapcsolódott a földalatti tevékenységbe. 1928-ban letartóztatták és öt évre bebörtönözték. Kiszabadulása után vette fel a „Tito” mozgalmi álnevet. 1935-ben emigrációba kényszerült. Rövid bécsi tartózkodás után a Szovjetunióba utazott, ahol a Komintern jugoszláv szekciójának részére is dolgozott. 1937-ben a sztálini Nagy Terror időszakában Sztálin visszaküldte Titót Jugoszláviába, hogy ott is hajtsa végre a tisztogatásokat a pártban. Ekkor lett a Jugoszláv Kommunista Párt főtitkára. 1941-ben, miután a tengelyhatalmak támadásai nyomán a

Jugoszláv Királyság szétesett, Tito Katonai Bizottságot alakított a kommunista párton belül, és elkezdte saját ellenállási mozgalmát kiépíteni. A kibontakozó kommunista partizánmozgalom vezetőjeként Tito 1943-ban már egy új Jugoszlávia megteremtését jelentette be. A nagyhatalmak elismerése után, 1944. szeptember 12-én II. Péter jugoszláv király az emigrációból minden délszlávot felszólított, hogy Tito vezetése alatt egyesüljenek. 1944. október elején Tito partizánjai elérték a Bácskát, és a „felszabadító” háború keretében a Tito vezette Népfelszabadító Bizottságok, OZNA (jugoszláv Népvédelmi Osztály) és az 1944. október 17.-től 1945. február 15-ig működő Katonai Közigazgatás közreműködésével többtízezer magyart és németet üldöztek el, telepítettek ki, tereltek halál- és kényszermunkatáborba, illetve mészároltak le a Bácska és a Bánát területén. A magyar áldozatok száma 15-20 ezerre tehető. 1945. március 7-én Tito már az új Jugoszlávia miniszterelnöke és külügyminisztere lett. Kíméletlenül leszámolt belső ellenfeivel, viszont sikeresen egyesített a délszláv népeket. A kisebbségek egyenlő jogairól már 1943. novemberi II. AVNOJ ülésen határoztak. Ennek szellemében Tito valóban biztosított bizonyos jogokat a magyaroknak, de igen határozottan segítette elő az asszimilációt is. 1947 júliusának végén Tito találkozott a bolgár miniszterelnökkel, Georgi Dimitrovval, és a megbeszéléseken a két fél gazdasági- és vámmegállapodást írt alá. 1947-48-ban feszültté vált a kapcsolat a Szovjetunióval, aminek következtében 1948. június 28-án Jugoszláviát kizárták a Kominformból. 1950. június 26-án elfogadták az öngazgatásról szóló törvényjavaslatot. Az 1956-os magyar forradalommal Tito is szimpatizált. Azonban október 29-én levélben üdvözölte az új magyar kommunista vezetést, majd a november 2-ai, Hruscsovval történő egyeztetés után nem ellenezte a szovjet katonai beavatkozást. 1963-ban Jugoszláviában új alkotmányt fogadtak el, 1965. július 24-én pedig gazdasági reformokat indítottak el. Az 1968-ban történt egy hétig tartó egyetemi lázadást hamar letörte. A jugoszláv egység fenntartása nem ment mindig simán, a leghíresebb eset az ún. horvát tavasz (hrvatsko proljeće) volt 1971-ben, amikor Titónak egyszerre kellett fellépnie tömegdemonstrációk és a párton belüli széthúzás ellen. Miután bevezették, hogy a népszámláláskor nemzeti hovatartozástól függetlenül bárki jugoszlávnak vallhatta magát, 1981-re a lakosság 5,4%-a vallotta magát annak. Miután bevezették, hogy a népszámláláskor nemzeti hovatartozástól függetlenül bárki jugoszlávnak vallhatta magát, 1981-re a lakosság 5,4%-a vallotta magát annak. 1980. január elején kórházba került, és májusban elhunyt.

Usztasa: *Horvát szélsőjobboldali függetlenségi mozgalom.* A Szerb-Horvát-Szlovén Királyságban a horvátok radikális elszakadáspárti törekvései azt követően erősödtek föl, hogy 1928-ban a délszláv parlamentben meggyilkolták Stepan Radić horvát parasztpárti képviselőt. A jugoszláv király 1929-ben az ország egyben tartása érdekében új alkotmányt léptetett életbe. Az országot Jugoszláviára keresztelték át, és mesterségesen kialakított bánóságokra osztották. A politikai pártokat feloszlatták, és a délszláv népek külön nemzeti jelképeit betiltották. Számos elszakadáspárti politikust börtönöztek, másokat emigrációba kényszerítettek. Közéjük tartozott Ante Pavelić is, a Horvát Ifjúsági Mozgalom egyik vezetője, akit ráadásul távollétében halálra

ítéltek. A száműzöttek a horvát diaszpóra támogatásával 1932-ben létrehozták az Usztasa – azaz a „Felkelő” – nevű radikális mozgalmukat. Ennek az évnek a végén sor került az első erőszakos cselekményükre, egy csendőrállomás megtámadására Horvátország déli részén. 1933-ban nyilvánosságra hozták az Usztasa politikai programját, a „Tizenhét alapelvet”. Ezek között szerepelt a közösségi jogok elsőbbsége az egyéni jogok felett, a horvát nemzet különlegességének hangsúlyozása, a katolikus egyház kiemelt szerepe a társadalmi életben, illetve a vér szerint nem horvátok kizárása a nemzeti közösségből. Az Usztasa autoriter kormányzati formát kívánt létrehozni, elvetette a parlamentarizmust, és olyan gazdasági formát tervezett bevezetni, ami „nem kapitalista de nem is kommunista”. Az usztasa írásokban gyakran dicsőítették a küzdelmet, a harci erényeket és a vérbosszút. Az Usztasa tevékenysége leginkább az utóbbiakkal jellemezhető. 1934-ben macedón terroristák meggyilkolták Sándor jugoszláv királyt. A támadáshoz az Usztasa is segítséget nyújtott, ezért a mozgalmat Európa-szerte betiltották, Pavelićet pedig társaival együtt Olaszországban őrizetbe vették. 1937-ben az olasz-jugoszláv barátsági szerződés aláírása után számos usztasát kiadtak Jugoszláviának. Ennek ellenére a mozgalom nem semmisült meg, sőt, Horvátországban egyre erősebb lett, a tengelyhatalmi megszállás előestéjén közel 12 000 tagot számlált. Amikor 1941-ben a tengelyhatalmak lerohanták Jugoszláviát, az Usztasa hazai vezetője, Slavko Kvaternik a zágrábi rendőrség támogatásával április 10-én kikiáltotta a Független Horvát Államot. Néhány nappal később számos harcostársával Pavelić is hazaérkezett. Ő lett az új, usztasa állam vezetője, Poglavnik („Vezető”) címmel. A pártokat feloszlatták, és saját fegyveres testületet hoztak létre az állami honvédség (Domobranstvo) mellett. A felfegyverzett usztasa milícia kirívó kegyetlenséggel lépett fel a Független Horvát Állam szerbek lakta területein. Céljaik közé tartozott a szerbek egyharmadának elűzése, egyharmaduk fizikai megsemmisítése és az utolsó egyharmad áttérítése katolikus hitre. Különös módon a muszlim hitű lakosokat lényegében egyenjogúnak ismerték el. A háború előrehaladtával az Usztasa kormány egyre inkább csak a saját fegyveres csoportjaira támaszkodva tudta megtartani uralmát, társadalmi bázisa szűkült. Az utolsó usztasa egységek 1945 május közepén a partizánoknak adták meg magukat, miután az angol erők Ausztria déli részéről visszafordították őket. A foglyul ejtett usztasákat és családtagjaik nagy részét a partizánok a halálmenetek során, koncentrációs táborokban és bírósági úton végezték ki.

Vajdaság: *A Délvidék Szerbiához tartozó részeinek elnevezése.* A szerbek először 1848. április 14-én, Karlócán tartott kongresszusukon kérték a magyar királyi címet viselő Habsburg-uralkodótól egy Magyarországtól különálló szerb vajdaság létrehozását. A szabadságharc leverése után, 1849-ben a Habsburg-kormány a Magyar Királyság déli területeiből létrehozta a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság nevű tartományt, amely valójában csak az egységes Habsburg Monarchia egyik közigazgatási egysége volt. A tartomány 1860-ban szűnt meg, s a terület visszakerült Magyarországhoz. Az Osztrák-Magyar Monarchia első világháborús vereségét követően, 1918. november 25-én az újvidéki szerb gyűlés kimondta a csatlakozást az új, közös délszláv államhoz. A gyűlés határozatát szerb és francia

megszálló erők jelenléte szentesítette. Az új délszláv közigazgatás a Vajdaság nevet használta a **Délvidék** bácskai, baranyai és a bánáti részeire. 1929 és 1941 között a Vajdaság területét az egységesített Jugoszlávia egyik tartományába, a Dunai Bánságba olvasztották be. A második világháború után a Vajdasághoz került a Szerémség jelentős része, viszont a Baranyai-háromszöget Horvátországhoz csatolták. A tartomány Szerbián belül kismértékű autonómiát kapott. A Vajdaságot **Jugos**

zlávia

1974-es alkotmánya szélesebb körű önállósággal ruházta fel, létrehozva Szerbián belül a Vajdaság Szocialista Autonóm Tartományt. 1988-ban a Milosevic-féle sovinszta rezsim lényegében felszámolta a tartomány önrendelkezését. A délszláv háborúk lezárulta után, a szerb parlament 2009-ben fogadta el a tartományi gyűlés statútumát a széleskörű autonómiáról, így a Vajdaság Autonóm Tartomány ismét viszonylagos önállóságot élvező politikai egységgé vált.

Vajdasági Népfelszabadító Főbizottság (Glavni narodno oslobodilački odbor Vojvodine - GNOOV)

1944. március 10-én alakult meg a Vajdasági Népfelszabadító Főbizottság. Mivel ebben az időben Vajdaság területén még dúlt a háború, csak illegálisan folytathatta tevékenységét. 1944. októberében, amikor már Vajdaság legnagyobb része már „felszabadult”, a Főbizottság székhelye Újvidék lett. Október közepén, amikor bevezették a katonai közigazgatást, a Vajdasági Népfelszabadító Főbizottság hatalma csak látszólagossá vált, és tulajdonképpen csak Szerémségre korlátozódott. A katonai közigazgatás tartama alatt a népfelszabadító bizottságokban megtestesülő néphatósági szerveknek támogatniuk kell ezen igazgatás szerveit feladatuk teljesítésében. 1945. február 15-e után, amikor megszűnt a katonai közigazgatás, tevékenységét újból kiterjesztette az egész Vajdaság területére, egészen szeptember elsejéig, amikor megalakult a Vajdaság Autóm Tartomány Képviselő Háza és annak testületei, és azok átvették a Vajdasági Népfelszabadító Főbizottság hatásköreit. A Vajdasági Népfelszabadító Főbizottságot öt körzetre (*Okrug narodno oslobodilački odbor*) osztották fel: Szabadka, Újvidék, Zombor, Pancsova és nagybecskerek központokkal. Ezek alá tartoztak a járási bizottságok (*Sreski narodno-oslobodilački odbor*), amelyek aztán további, kisebb, *Helyi Népfelszabadító Bizottságokra (Mesni narodno oslobodilački odbori)* tagolódtak. A Helyi Népfelszabadító Bizottságok minden helységben, a bevonulást / „felszabadulást” követő napokban alakultak meg és együttműködtek a helyi *Népőrséggel*.

Vajdaság Népeinek Nemzeti Becsülete Elleni Bűncselekmények és Kihágások Elítélését Végző Bíróság A *Vajdasági Népfelszabadító Főbizottság Elnökségének* határozata alapján 1945. április 30-án állították fel a

Vajdaság Népeinek Nemzeti Becsülete Elleni Bűncselekmények és Kihágások Elítélését Végző Bíróság

ot (becsületbíróság). Ez a bíróság munkáját illetően teljesen független volt. Székhelye Újvidéken volt, de Mitrovicán és Nagybecskerekén kihelyezett bírósági tanács működött. A bíróság a

Megszállók és Együtműködők Vajdasági Bűncselekményeit Kivizsgáló Bizottság

, az ügyészség, a hadbíróság, a rendes bíróságok, magánszemélyek feljelentése alapján, illetve a bíróság saját maga kezdeményezésére kezdte meg az eljárást. A

Vajdaság Autonóm Tartomány Elnöksége

1945. szeptember 13-ai ülésének határozata alapján szüntették eb ennek a különleges bíróságnak a működését, és az illetékességet átruházzák a járásbíróságokra. A bíróság létrehozásának a célja a lakosság széleskörű átvilágítása volt. A becsületbíróság körébe tartozott a megszállókkal és hazai árulókkal történt mindenféle együtműködés. Nemcsak a gazdasági, politikai együtműködés, hanem pl. a kulturális, művészeti és jogi együtműködés is bűncselekménynek számított. Az ítéletekben sokszor megismételt mondat pl.: „a magyar nemzeti becsület elvesztése

a közéletből való kizárást, a közfunkciók végzésének tilalmát és minden egyéb polgári jog és mindazon kedvezmények elvesztését” is jelentette, melyek Vajdaság polgárait abban az időben megillették.

Zöldy Márton (1912-1946) csendőrszázados, az újvidéki razzia egyik felelőse. 1943 decemberében őt is felelőségre vonják a hadbíróság előtt, és halálra ítélik. Társaival együtt Németországba szökött. SS százados lett, a kárpátaljai zsidóság deportálásának egyik irányítója. A háborút követően kiadják Jugoszláviának, ahol ismét halálra ítélik és kivégzik.